

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК НАГАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

У статті на основі педагогічних, соціологічних та юридичних досліджень проаналізовано особливості формування правової культури молодших школярів. Основними характеристиками правової культури особистості молодших школярів визначено знання й розуміння права, повага права в силу особистого переконання, звичка діяти згідно із законом, правова активність. Правову освіту молодших школярів необхідно спрямовувати на вирішення конкретних завдань: освоєння правових знань; виховання поваги до прав і свобод людини; формування внутрішньої потреби в захисті законних прав та інтересів особистості; становлення відповідальної, законслухняної поведінки громадянина.

Ключові слова: правова культура, правове виховання, правова освіта, молодші школярі, початкова школа, майбутні вчителі початкових класів.

Становлення і розвиток правової держави, в якій домінуюче місце посідають права людини й цінності особистості, залежать, передусім, від виховання і навчання молодого покоління. Тому нині гостро стоїть необхідність у використанні всіх виховних засобів у навчально-виховному процесі школи для виховання дітей у дусі поваги до прав людини, свободи і людської гідності. Серед загальнолюдських цінностей гуманістична педагогіка висуває на перше місце особистість, її права, свободу й відповідні їм напрями виховання та навчання. У центрі уваги прогресивних педагогічних концепцій є визнання людини найвищою загальнолюдською цінністю, повага до її особистості, гідності, захист прав та свобод, утвердження демократичних принципів в її освіті [1, с. 135]. Права і свободи людини й громадянина затверджуються як самоцінність у суспільстві, однак ці процеси не завжди підкріплені відповідним рівнем правосвідомості та правової культури населення. Правова культура особистості становить внутрішній, ментально-духовний аспект правової системи суспільства й глибоко пронизує правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосувальну діяльність, регулює поведінку людей в єдності з історичними та культурними особливостями та є інструментом досягнення соціальної стабільності в державі.

Володіючи високою правовою культурою, громадянин має змогу вільно орієнтуватися, виходячи з визнання соціальної цінності права і власної обраної поведінки. Тому актуальність формування правової культури учнів ще з початкової школи не викликає сумнівів, оскільки виховання соціально активного громадянина повинно спрямовуватися на розвиток особистості як суб'єкта життєдіяльності, держави, права і моралі. Від того, як ця проблема буде вирішуватися в молодшому шкільному віці, залежать стан і тенденції розвитку правової держави та демократизації суспільства. Тому навчальні заклади є одним із найважливіших соціальних інститутів, які займаються правовим вихованням і підвищенням рівня правових знань дітей. У системі правового виховання початкова школа є ключовою ланкою, тому саме на неї покладено особливу відповідальність за підростаюче покоління.

Проблема формування правової культури особистості активно досліджується в різних наукових аспектах: філософському (В. Арешонков, О. Бандура, Т. Василевська, Т. Герасимів, В. Кремень, С. Сливка, І. Смагін); соціологічному (Н. Агаркова, Г. Лактіонова, А. Стаканков); юридичному (М. Богуславський, О. Ганзенко, В. Нерсесянц, В. Сальніков, О. Скакун та ін.); психологічному (І. Бех, П. Блонський, М. Боришевський, О. Венгер, Р. Павелків, Е. Фромм); педагогічному (Г. Васянович, Т. Бутківська, М. Городиський, І. Дарманська, Я. Кічук, О. Пометун, О. Сухомлинська, Н.Ткачова) та ін. Ціннісно-виховний аспект формування правової культури молодших школярів висвітлений у працях І. Беха, Н. Бібік, І. Козубовської, В. Оржеховської, В. Тернопільської, М. Фіцули та ін. Утім, комплексного підходу до формування правової культури молодших школярів допоки не розроблено. Водночас правова культура учнів початкових класів є необхідною передумовою громадянського становлення особистості, її гуманістичної спрямованості, морально-правової саморегуляції поведінки в системі «людина і закон».

Правове виховання займає особливе місце у вихованні людини, позаяк є визначальним чинником формування громадянськості, духовності, а також естетичної, трудової, економічної та правової культури. Формування правової культури відбувається з урахуванням вікових особливостей учнів і вимагає певного рівня розумового розвитку дитини, здатності сприймати, застосовувати й оцінювати норми та вчинки; емоційного розвитку, зокрема здатності співпереживати, співчувати; особистого досвіду свідомих морально-правових справ та їх самооцінки.

Специфічним періодом формування правової культури є молодший шкільний вік. З одного боку, цей вік сприятливий до засвоєння норм життєдіяльності в суспільстві, а з іншого – молодші школярі ще не здатні сприйняти складні юридичні терміни, здійснювати аналіз та давати належну юридичну кваліфікацію тим чи іншим діям. Водночас прогалини у формуванні правової культури в молодшому шкільному віці в подальшому можуть стати причинами правового нігілізму та делінквентної поведінки дорослої людини [2, с. 56].

Розуміння морального змісту права визначає його найважливіше місце в цілісному процесі становлення особистості. Це означає, що без моральної оцінки особистістю відносин норми права не можуть бути при-

йняті нею як цінність. Саме моральні витоки визначають внутрішню сутність особистості, ставлення до себе, інших людей, закону, державної влади та суспільства в цілому. Тому правова культура особистості розглядається як здатність до засвоєння морально-правових знань, їхньої адекватної оцінки та вміння вибудувати свою життєдіяльність згідно з морально-правовими цінностями та нормами [3, с. 98]. Тому формування правової культури особистості учня молодших класів в умовах загальноосвітньої школи здійснюється в тісному зв'язку з моральним вихованням [4, с. 21].

Основним завданням правового виховання молодших школярів є формування в них правової культури як сукупності правових знань, переконань, установок особистості, що реалізуються в процесі спілкування, поведінки, а також ставлення до матеріальних і духовних цінностей суспільства [5, с. 183]. Молодші школярі як громадяни держави повинні виявляти повагу до закону як непорушної соціальної цінності, тому правове виховання молодших школярів необхідно спрямовувати на формування в учнів стійкої орієнтації на правомірну поведінку, вироблення нетерпимості до правопорушень, що є базою для досягнення високого рівня правосвідомості та правової культури майбутніх громадян. Учні повинні не лише засвоїти положення законодавства, в них повинні виробитися почуття поваги та визнання права. Отримані знання повинні перетворитися на особисте переконання, в міцну установку суворо наслідувати правовим розпорядженням, а потім – у внутрішню потребу і звичку дотримуватися правового закону, виявляти правову активність [6, с. 74]. Така складна й багатоаспектна діяльність повинна виявлятися в різних формах і методах, залежно від специфіки суб'єкта та об'єкта виховного процесу.

Метою правового виховання є формування в учнів культури громадянина, яка містить усвідомлене ставлення до своїх прав та обов'язків перед суспільством і державою, закріплених в основних законодавчих актах, глибоку повагу до законів і правил людського співіснування, готовності дотримуватися й виконувати закріплені в них вимоги, брати активну участь в управлінні державними справами, боротьбі з порушенням законів. Правове виховання дітей, на думку Г. Задорожної, має триєдину мету і передбачає:

– формування уявлень про права і закони, підвищення їхньої правової грамотності, розуміння необхідності дотримання норм цих законів, що сприятиме розвитку почуття власної гідності, поваги до себе, своїх батьків, до інших людей, формуванню правильного «правового» спілкування з іншими дітьми, спроможності захистити себе з правової позиції;

– формування правової свідомості як сукупності правових уявлень, поглядів, переконань, почуттів, які визначають ставлення особистості до вимог законів і регулюють поведінку в конкретній правовій ситуації;

– формування правомірної поведінки, негативного ставлення до фактів правопорушень і злочинів, що дозволить дитині аналізувати власні вчинки й поведінку інших дітей і дорослих у контексті дотримання ними загальноприйнятих норм і правил, а також законодавчих вимог [7, с. 14].

Припускаємо, що ефективність формування правової культури молодших школярів ґрунтується на таких постулатах:

1) правове навчання в початковій школі є першою сходинкою цілісної, безперервної, послідовної системи правової освіти учнів;

2) інтегруючою ланкою правового навчання молодших школярів є факультативні або елективні курси. Це пов'язано з тим, що не в усіх освітніх програмах передбачається вивчення суспільствознавства та потрібне поєднання розрізаних правових уявлень, знань у цілісну систему;

3) зміст правового навчання учнів початкових класів не повинно обмежуватися лише навчанням прав дитини. Аналіз різних програм для початкової школи свідчить про те, що, в основному, вивчаються статті Загальної декларації прав дитини та Конвенції про права дитини, що істотно знижує ефективність правового навчання та виховання. Варіативні програми щодо правової освіти для початкової школи повинні розроблятися за єдиним стандартом і мати необхідну концептуальну основу.

Відтак актуальними завданнями у формуванні правової культури в молодших школярів є передача учням певної суми необхідних правових знань, які б відповідали їхнім віковим особливостям і рівневі соціалізації; формування правових уявлень, понять, поглядів і переконань, які втілюються у власній правовій свідомості дитини; виховання віри в справедливість юридичних законів, їх необхідність і раціональність, віри в незворотність покарань за протиправні вчинки; формування звички діяти згідно з вимогами права і моралі; виховання нетерпимості до різноманітних порушень норм моралі та права; формування соціально-правової активності, готовності й бажання брати участь в боротьбі за укріплення законності та правопорядку.

На основі узагальнення правову культуру молодших школярів розглядаємо як інтегративне особистісне утворення, зумовлене віковими, психологічними особливостями, основою якого є сукупність елементарних правових знань, сформованість ціннісного ставлення до людей, засноване на повазі прав людини, необхідності правомірної поведінки в умовах морально-правового вибору. У контексті статті формування правової культури молодших школярів розглядаємо як процес оволодіння правовими знаннями; вироблення ціннісних уявлень у взаємодії з оточуючими, однолітками; формування правових переконань як регулятора поведінки учнів та вмінь і навичок правомірної поведінки, які виявляються в усвідомленні необхідності дотримуватися правил поведінки в суспільстві.

Таким чином, метою правового виховання в початковій школі є, передусім, формування правової культури молодших школярів зі стійкими знаннями про законодавство, права, обов'язки. Основними завданнями вчителів початкових класів, які необхідно вирішувати задля формування правової культури учнів початкової школи, є:

- 1) формування в школярів системних правових знань та вмінь дотримуватися конкретних правил і норм;
- 2) ознайомлення дітей з основними нормативними документами, які регулюють права й обов'язки дітей [8, с. 9];
- 3) інформування дітей про їхні права та формування в учнів уявлення про права людини як головну цінність суспільства;
- 4) ознайомлення з основними соціальними нормами життя суспільства, донесення до учнів важливості та значущості правил поведінки в повсякденному житті;
- 5) інформування про правила, що забезпечують безпеку людини (наприклад, правила дорожнього руху).

Використана література:

1. Сметанський М. І. Громадянське виховання учнівської молоді у процесі історико-краєзнавчої діяльності: [монографія] / М. І. Сметанський, О. Ф. Кошопал. – Вінниця: Едельвейс, 2007. – 336 с.
2. Колосова О. В. Формування в учнів початкових класів основ правової культури : аспект шкільної дисципліни / О. В. Колосова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2010. – Вип. 8. – С. 54–57.
3. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура школяра : шляхи сходження: монографія / В. І. Тернопільська. – Житомир: Рута, 2008. – 300 с.
4. Права дитини: сучасний досвід та інновації: зб. інформ. і метод. матеріалів / упоряд. Г. Лактіонова, О. Калібаба, З. Кияниця та ін.; за заг. ред. Г. Лактіонової. – Київ : Либідь, 2005. – 250 с.
5. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – Київ : Богданова А. М., 2009. – 226 с.
6. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в дитячому віці: монографія / Р. В. Павелків. – Рівне: Волинські береги, 2004. – 248 с.
7. Задорожна Г. Правове виховання особистості дитини : поняття, сутність, особливості / Г. Задорожна // Педагогічний часопис Волині. – № 4(7). – 2017. – С. 12–17.
8. Момотюк Л. Б. Громадянське виховання молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Л. Б. Момотюк. – Луганськ, 2007. – 20 с.

References:

1. Smetanskiy M. I. Hromadianske vykhovannia uchnivskoi molodi u protsesi istoryko-kraieznavchoi diialnosti : [monohrafiia] / M. I. Smetanskiy, O. F. Koshopal. – Vinnytsia: Edelweis, 2007. – 336 s.
2. Kolosova O. V. Formuvannia v uchniv pochatkovykh klasiv osnov pravovoi kultury : aspekt shkilnoi dystsypliny / O. V. Kolosova // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. – 2010. – Vyp. 8. – S. 54–57.
3. Ternopil'ska V. I. Sotsialno-komunikatyvna kultura shkoliara: shliakhy skhodzhennia: monohrafiia / V. I. Ternopil'ska. – Zhytomyr: Ruta, 2008. – 300 s.
4. Prava dytyny : suchasnyi dosvid ta innovatsii : zb. inform. i metod. materialiv / uporiad. H. Laktionova, O. Kalibaba, Z. Kyianytsia ta in. ; za zah. red. H. Laktionovoi. – Kyiv: Lybid, 2005. – 250 s.
5. Savchenko O. Ya. Vykhovnyi potentsial pochatkovoї osvity : posibnyk dlia vchyteliv i metodystiv pochatkovoho navchannia / O. Ya. Savchenko. – 2-he vyd., dopovn., pererobl. – Kyiv : Bohdanova A. M., 2009. – 226 s.
6. Pavelkiv R. V. Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti v dytiachomu vitsi : monohrafiia / R. V. Pavelkiv. – Rivne : Volynski oberehy, 2004. – 248 s.
7. Zadorozhna H. Pravove vykhovannia osobystosti dytyny : poniattia, sutnist, osoblyvosti / Hanna Zadorozhna // Pedahohichniy chasopys Volyni. – № 4(7). – 2017. – S. 12–17.
8. Momotiuk L. B. Hromadianske vykhovannia molodshykh shkoliariv : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia» / L. B. Momotiuk. – Luhansk, 2007. – 20 s.

Грицько В. В. Формирование правовой культуры младших школьников как неотложная проблема современности

В статье на основе педагогических, социологических и юридических исследований проанализированы особенности формирования правовой культуры младших школьников. Основными характеристиками правовой культуры личности младших школьников определены знание и понимание права, уважение права в силу личного убеждения, привычка действовать по закону, правовая активность. Правовое образование младших школьников необходимо направлять на решение конкретных задач: освоение правовых знаний; воспитание уважения к правам и свободам личности; формирование внутренней потребности в защите законных прав и интересов; становление ответственного, законопослушного поведения.

Ключевые слова: правовая культура, правовое воспитание, правовое образование, младшие школьники, начальная школа, будущие учителя начальных классов.

Grytsko V. V. Formation of law culture of junior schoolchildren as an urgent problem of the present time

The article highlights peculiarities of the formation of the law culture of junior pupils on the basis of pedagogical, sociological and legal studies. Basic characteristics of the law culture of the personality of junior pupils are determined to be knowledge and understanding of law, respect for the right of personal conviction, the habit of acting in accordance with the law, legal activity. Law education of junior pupils should be directed at solving some specific problems: mastering of law knowledge; education of respect to the rights and freedom of the individual; the formation of an internal need to protect legitimate rights and interests; the formation of responsible, law-abiding behavior.

Key words: law culture, law education, junior pupils, primary school, future teachers of primary school.